

In deze rubriek komen onderzoekers aan het woord over participerende observatie. Hun eigen ervaringen en inzichten vormen daarbij steeds het uitgangspunt, want bij uitstek deze onderzoeksmethode vraagt om een persoonlijke aanpak. Het geduld, de avontuurlijke instelling en het inlevingsvermogen dat nodig is om langdurig temidden van de onderzoeksgroep te verblijven, is niet iedereen gegeven. Het is daarom (helaas!) een select gezelschap dat het spoor volgt dat antropoloog Bronislaw Malinowski begin vorige eeuw uitzette. Onderzoekers die een bijdrage willen leveren aan deze rubriek kunnen contact opnemen met Frank van Gemert. Email: gemert@regioplan.nl.

Russische Maffia in Nederland?!

Participerende observatie in een gevaarlijke gemeenschap

Dina Siegel

Participerende observatie en de criminologische traditie

Participerende observatie wordt in de criminologie nauwelijks gebruikt. Dat geldt met name voor het bestuderen van georganiseerde misdaad. De meeste studies over dit verschijnsel zijn gebaseerd op justitiële en politieke gegevens, op interviews met deskundigen (vaak op hun beurt ook weer personen uit het veld van politie en justitie) of sleutelrespondenten, die bereid zijn met de autoriteiten samen te werken (spijtoptanten) of hun levensverhaal te (laten) publiceren.

Criminologen vermijden als regel langlopende persoonlijke contacten met actieve zware criminelen (Sutherland & Cressey, 1960; Sluka, 1990; Williams *et al.*, 2001; Finckenauer & Warring, 1998; Ferrell & Hamm, 1998). Toch zijn verschillende onderzoekers erin geslaagd georganiseerde misdaad te bestuderen met gebruikmaking van participerende observatie. Zo werden onder andere de gok- en pornografie-industrie, ‘professionele criminelen’, groepen skinheads en motorbendes bestudeerd, wat leidde tot studies die als mijlpalen gelden. Ik heb ervoor gekozen in deze traditie, door middel van participerende observatie, een soortgelijke groep van ‘gevaarlijke criminelen’ te onderzoeken: de Russisch sprekende gemeenschap in Amsterdam.

Midden jaren negentig vonden verschillende liquidaties en kidnappings plaats. Dat wierp de vraag op of de Russische georganiseerde misdaad zich een plaats aan het veroveren was op de illegale markt in Nederland. Hoewel er in deze periode in Europa, en ook in Nederland, wel onderzoeken werden uitgevoerd naar de Russische betrokkenheid bij criminele organisaties, was er geen dat

zich richtte op Russisch sprekende migranten zelf. Wat deze personen zelf te zeggen hadden, werd nooit in een analyse betrokken en de interne dynamiek van deze gemeenschap bleef buiten beschouwing.

In mijn onderzoek lag de focus op de Russisch sprekende migranten. Ik heb onderzocht hoe zij de Russische georganiseerde misdaad in Nederland zien en in hoeverre het beeld dat dit oplevert afwijkt van de opvattingen onder Nederlandse autoriteiten (Siegel, 2002). Het onderzoeksmateriaal is bijeengebracht uit participerende observatie, observaties van informanten en uit interviews met professionals. In deze bijdrage ga ik in op de eerste van deze methoden.

Toegang

Dataverzameling voor het onderzoek duurde van maart 1999 tot maart 2001. Het veldwerk was gebaseerd op dagelijkse contacten met tien tot veertien respondenten en hun families; wekelijks ontmoette ik ook nog ongeveer zestien andere informanten. Voorts voerde ik open gesprekken met 38 Russisch sprekenden en hield ik interviews met professionals van verschillende relevante instanties en organisaties. In de praktijk resulteerde dit in informele gesprekken met informanten op allerlei momenten en locaties. Zo bezocht ik iedere week een Russisch café en later ook een Russisch restaurant. Zeer regelmatig kwam ik ook op 'Russische' bijeenkomsten, zoals concerten, voorstellingen, tentoonstellingen, literaire avonden, maar ook verjaardagen van respondenten en hun kinderen en barbecues. Ik ging met hen winkelen en we bezochten samen discotheken. Al deze activiteiten creëerden een unieke, informele en ontspannen relatie.

Bij een eerste kennismaking stelde ik me voor als wetenschappelijk onderzoeker en schrijver. Dat vond men vaak wel interessant, maar mijn persoonlijke achtergrond legde meer gewicht in de schaal. Ik ben geboren in de voormalige Sovjet-Unie en Russisch is mijn moedertaal. Taal speelt een heel belangrijke rol in mijn interactie met de informanten. In de Russische gemeenschap zou het voor een niet-*native speaker* bijzonder moeilijk zijn om contact te leggen, want iedereen die deze taal niet spreekt noemt men een 'buitenlander', een woord dat synoniem is voor iemand die men niet vertrouwt. Ik kon niet alleen probleemloos met hen van gedachten wisselen, ik kon ook informatie verzamelen door te luisteren naar wat ze onderling bespraken.

Voor veel onderzoekers is het lastig om respondenten duidelijk te maken waar hun onderzoek over gaat. Bij het bestuderen van regelovertredend gedrag kan expliciete uitleg ertoe leiden dat de deur dichtgaat. Ik vertelde mijn respondenten dat ik de Russische zakengemeenschap in Nederland bestudeerde om daar een boek over te schrijven. Dit was een neutraal idee, niet gericht op specifieke individuen of criminele activiteiten. Zij begrepen echter dat het werkelijke

onderwerp de maffia was en de reacties die ik ontving had ik niet verwacht. 'Russisch zakenleven?' Je bedoelt illegale zaken! Russen doen geen andere zaken!' of 'Russisch zakenleven bestaat niet, er is alleen Russische maffia!'

Sommige respondenten gingen er meteen toe over om uiteen te zetten waarom zij Russisch zakenleven verdacht of crimineel vonden. Als regel was die uitleg gebaseerd op persoonlijke contacten met specifieke zakenmensen in Nederland of in hun 'vroegere leven' in de voormalige Sovjet-Unie. Ook werden algemene uitspraken gedaan, zoals 'Alle Russen hier zijn criminelen en bandieten'. Mijn belangstelling voor het 'zakenleven' werd zodoende in veel gevallen door mijn respondenten gereduceerd tot 'illegale zaken' of 'georganiseerde misdaad'.

Waarom praatten ze?

Het is naïef te veronderstellen dat informanten mij vertrouwden en meewerkten aan het onderzoek zonder dat zij er zelf baat bij hadden. De meeste verwachtten iets in ruil. Ze praatten omdat ze mij als een vriend zagen of omdat ze verwachtten dat het hun publieke reputatie zou verbeteren. Ze vroegen allerlei gunsten en dingen: juridisch advies, vertaling van documenten, onderdak, geld, boeken, e-mail- en postadressen om berichten te ontvangen, of werk. Ik werd ook gevraagd deel te nemen aan feestjes met hallucinerende paddenstoelen. Als regel deed ik de dingen die men van mij verwachtte. Ik bracht brieven en cadeaus naar hun familie in Rusland, begeleidde ze naar de vreemdelingenpolitie, bracht mensen met elkaar in contact en ik organiseerde Russische feestjes bij mij thuis.

Sommigen hadden andere motieven om mee te werken. Met het verstrekken van informatie verwachtten zij wraak te kunnen nemen. Zij wilden dat 'de waarheid' bekend zou worden over hun rivalen of hun ex-echtgenoten, die deelnamen aan illegale activiteiten of relaties hadden met criminele organisaties. Zo gaf een vrouw mij uitleg over witwaspraktijken van haar ex-man, die lid was van een criminele organisatie in Rusland. Om me van haar verhaal te overtuigen, wilde ze me zelfs documenten laten zien die ze stal uit het bureau van haar ex. Haar motief was wraak; haar man had haar verlaten voor een andere vrouw. Ook vertelde men mij verhalen waarin rivalen bewust werden zwartgemaakt.

Gezien deze motieven kon ik er niet zeker van zijn dat wat men mij vertelde met de werkelijkheid overeenkwam. Roddel betekent een gebrek aan vertrouwen, maar tegelijkertijd leverde het een schat aan informatie op over tegenstrevers. Het spreekt voor zichzelf dat in die context versies van gebeurtenissen uiteenliepen. In een geval hoorde ik zeven verschillende verhalen en interpretaties rond de dood van een persoon, variërend van liquidatie tot leukemie. Aanvullende bronnen waren daarom van groot belang.

Gevaar

Verskillende onderzoekers hebben gewezen op persoonlijke risico's bij gevaarlijk veldwerk (Sluka, 1990; Williams *et al.*, 1992; Ferrel & Hamm, 1998). Ik kon soms vertrouwelijke zakengesprekken aanhoren en een enkele keer was ik getuige van schandalen en gevechten tussen informanten. Ik gaf te kennen daarbij niet aanwezig en betrokken te willen zijn en ik verliet de locatie. Ik benadrukte daarbij dat ik de rol had van buitenstaander en passieve waarnemer.

Ik nam basale maatregelen voor mijn veiligheid, in het bijzonder tijdens trips naar Rusland die ik alleen of met informanten maakte. Tips en waarschuwingen van informanten hielpen me problemen te vermijden. In één geval werd ik gewaarschuwd voor mogelijk gevaar. Het laat zich slecht vaststellen wat de beweegredenen waren voor deze waarschuwing. Wilde de informant mij beschermen of had hij andere motieven. Misschien wilde hij mij buiten een bepaalde zaak houden waarbij hij zelf betrokken was. Ik weet niet of de waarschuwing werd ingegeven door vriendschap. Hoe het ook zij, ik nam afstand van de persoon in kwestie en liet dat object van studie vallen. Afstand houden en aangeven waar grenzen liggen, bleek belangrijk gedurende het veldwerk.

Ik voelde me meestal veilig en ervoer geen gevaarlijke situaties tijdens het veldwerk. Dit was misschien enigszins het gevolg van maatregelen en waarschuwingen, maar belangrijker was dat de feitelijke setting van het onderzoek sterk verschilde van wat men kan verwachten bij een onderzoek naar maffia.

Russische maffia zoals gezien door Russisch sprekkenden

De informatie die ik verzamelde, was strijdig met de meeste beelden en stereotypen uit de media en verschilde ook van de ideeën van het Nederlandse publiek, zoals ik die in deze periode kon optekenen. Russische georganiseerde misdaad in Nederland wordt afgeschilderd als een van de meest gevaarlijke en gewelddadige maffia's ter wereld. Volgens mijn informanten is deze maffia hier te lande echter afwezig: 'Holland is een maffievrij land'. Sommige activiteiten, die in Nederlandse ogen onmiskenbaar crimineel zijn, zoals corruptie, economische criminaliteit of witwaspraktijken, worden door de Russisch sprekende immigranten als onbelangrijk en kinderachtig beschouwd. Om hun percepties te kunnen begrijpen, moet men nota nemen van hun verleden, in het bijzonder van de sociaal-economische condities van het land waar zij leefden en van de culturele bagage afkomstig uit de Sovjet-Unie.

Het voorrecht dat ik 'één van hen' was, maakte het mogelijk hun ideeën met meer diepgang te bestuderen en om op te tekenen hoe zij de nieuwe realiteit begrijpen en construeren. Men moet de vinger kunnen leggen op culturele verschillen om het verschil te kunnen verklaren tussen hun ideeën en de beelden in de media. Dit verschil kan gemakkelijk leiden tot misverstanden, die op hun

beurt serieuze gevolgen kunnen hebben voor wederzijdse stigmatisering. Het antwoord op de vraag of ik dezelfde resultaten zou kunnen krijgen wanneer ik andere methoden zou hebben gebruikt, is simpel: neen! In officiële stukken of interviews geven gearresteerde personen antwoorden die hen het best uitkomen, die tot hun vrijheid leiden of het bewijs leveren dat ze onschuldig zijn. Zulke data bieden geen diep inzicht in motieven, achtergronden of in de inhoud van begane delicten. Evenmin bieden zij bouwstenen om de context van de misdrijven en de netwerken van de informanten te beschrijven.

Literatuur

- Ferrell, J. & M. Hamm (1998) *Ethnography at the Edge. Crime, Deviance and Field Research*. Boston: Northeastern University Press.
- Finckenaue, J.O. & E.J. Waring (1998) *Russian Mafia in America. Immigration, Culture and Crime*. Boston: Northeastern University Press.
- Siegel, D. (2002) *Russian biznes in the Netherlands*. Utrecht: Willem Pompe Instituut.
- Sluka, J. A. (1990) Participant observation in violent social contexts, in: *Human Organization*, 49 (2), 114-126.
- Sutherland, E. and D. Cressey (1960) *Principles of Criminology*. Philadelphia: J.B. Lippincott.
- Williams, T., E. Dunlap, B. Johnson & A. Hamid (2001) Personal Safety in Dangerous Places in: J. Miller & R. Tewksbury (eds.) *Extreme Methods*. Boston: Allyn and Bacon.